

DOI: <http://dx.doi.org/10.7592/methis.v9i12.1100>**Afektivne pööre humanitaarteadustes****„The Affect Theory Reader”. Edited by Melissa Cregg and Gregory J. Seigworth
(Duke Universtiy Press, 2010)****Lauren Berleant, „Cruel Optimism” (Duke University Press, 2011)***Epp Annus*

Viimastel aastatel on üha rohkem hakatud rääkima afektiivsest pöördest humanitaarteadustes. Jah, küllap võib seda pidada jälle üheks uueks teoreetiliseks moevälgatuseks, aga seekord suunas, mis võiks korda minna ka neile, keda keelelise pöörde ja poststrukturealistliku mõtte suurkujude keerulised mõttekäigud eemale kohutasid. Poststrukturealistliku kaanonisse sisenemine oli lugejatele omaette ettevõtmine, vajalike eelteadmiste hulk mõõtmatu, ja tekstid lugejale järeleandmisi ei teinud.

Kas pole siis loogiline, et järgmine suurem pööre toimub lihtsuse suunas?¹ Mõnes mõttes küll. Tuleb aga kohe hoiatada neid, kes poststrukturealistliku kaanoniga hätta jäid: otsustavat lahkulöömist pole toimunud. Ja ei saagi toimuda, sest iga järgnev mõttesuund rajaneb eelmistel. Afektivne pööre on (võrreldes poststrukturealistliku tugeva strukturealistliku lähenemise eitusega) oma uuenduslikkuse manifesteerimises mõõdukas, poststrukturealistliku põhialuseid paigast ära ei kõigutata, küll aga muudetakse rõhuasetusi ja avardatakse uurimisvaldkonda.

„Afektiteooria lugemiku” (edaspidi ATR) kokkupanijad paigutavad afektiivse pöörde alguse 1995. aastasse, mil ilmusid Eve Sedwicki ja Adam Franki essee „Shame in the Cybernetic Field” ning Brian Massumi „The Autonomy of Affect”. „Afektivne hetk on möödunud, see tähendab, et enam ei piisa lihtsalt mööndusest, et afekt on oluline,” kirjutab Nigel Thrift (ATR, lk 289). Afekti mõõnmise asemel tegeletakse nüüd afekti spetsiifiliste vormide analüüsiga, et uurida konkreetseid kultuurilisi või poliitilisi olukordasid.

2000. aastad on olnud afektiteooriate disseminatsiooni ajajärk. Huvi mõtteviisi vastu on kiiresti levinud eri valdkondadesse, hõlmates nüüdseks määratud ala filosoofiast täppisteaduseni. Mõjutatud valdkondade hulka kuuluvad peale kirjanduse, kultuuriuuringute, postkolonialismi, psühhoanalüüsi ja filosoofia ka neuroloogia, küberneetika ja tehisintellekti uuringud, teaduskirjutuse metodoloogia, inimgeograafia, antropoloogia jm. Autorite hulk, keda selle suunaga seostatakse, on nagu ikka mõnevõrra ebamäärane ja tõlgendustelevatud. Vahest kõige tuntumad on esseedega esindatud „Afektiteooria lugemikus”: Brian

1 Vahepeal on muidugi räägitud mitmetest teistest pööretest, ent nende mõju pole keelelise pöörde ja poststrukturealistliku mõtteviisi mõjuga võrreldav. Näiteks nn ruumilise pöörde tähtsus on keelelise pöördega võrreldes suhteliselt tühine. Keerulisem on küsimus eetilise pöörde mõjust ja tähendusest. Eetiline pööre valmistas kindlasti ette pinda afektiivsele pöördele. Olulisim afektiteooriate teerajaja on kindlasti 1980. aastatel esile tõusnud kultuuriuuringute suund, mis tõi kultuuriuurijate tähelepanu keskmesse kõrgkultuuri kõrval väikesed ja argised asjad.

Massumi, Nigel Thrift, Kathleen Stewart, Lauren Berlant, Ben Highmore, Lawrence Grossberg. Mõnesuguse ettevaatusega seostatakse suunaga Alphonso Lingist, Donna Harawayd ja Michael Taussigit, aga ka Paul Gilroyd ja Giorgio Agambenit, Michael Hardti ja Antonio Negrit. Eelkäijate ja inspireerijate hulka kuuluvad mitmed 20. sajandi filosoofilise mõtte suurkujud, neist selgemini eristub Gilles Deleuze, aga seltskonda kuuluvad ka Roland Barthes, Maurice Merleau-Ponty ja Martin Heidegger.

Afektiteooria raames joonistuvad välja erinevad suundumused ja sümpaatiad, „Afektiteooria lugemiku” autorid osutavad kahele põhivoolule ja koguni kaheksale eri suundumusele. Üks minu meelest huvipakkuvaim on sealjuures traditsioon, mis kulgeb teljel Spinoza-Deleuze-Massumi. Ent iga autor loob endale oma „mõttesta” oma eelistustega: Kathleen Stewart (antropoloogiaprofessor Austini ülikoolis USAs) peab oma mõttekaaslasteks Alphonso Lingist, Eve Sedwicki, Nigel Thrifti, Bruno Latouri, Stephen Muecket ja Lauren Berlant’i. Lauren Berlant (inglise kirjanduse professor Chicago ülikoolis) pühendab oma raamatu Kathleen Stewartile, suhestab oma vaated Jacques Rancière’i, Alain Badiou, Giorgio Agambeni ja Brian Massumi kirjutistega ning osutab oma mõttekaaslusele Nigel Thrifti, Marc Augé ja Michael Taussigiga. Ben Highmore (kultuuriuurija Sussexi ülikoolis) imetleb Kathleen Stewartit, toetub korraliku britina marksisti Raymond Williamsi töödele, aga viitab esteetikaküsimustes tagasi Baumgartenini (esteetika rajaja 18. sajandil), kelle kirjutised on kõige lihtsamini kättesaadavad ladina keeles. Highmore’i üks tugipunkte on ka John Dewey, oma argielusteetika mõtestab ta aga Jacques Rancière’i tööde edasiarendusena. Tänapäeva globaalses akadeemilises külas on tegu sõbraliku perega, kes korduvalt istungilaudade taga kokku saavad. Sest jah, afektuurijaist on nüüdseks saanud akadeemilised superstaarid.

Mida siis õieti uuritakse? Tundub, et afekt ise on mõnevõrra hajus mõiste: mõnes kirjutises näib see olevat sünonüümne tundega, mõnes tajuga, mõnes meeoluga, sageli mõistetakse selle all defineerimatut sisetunnet või intensiivsust (mis ei pruugi samas olla teab mis intensiivne), ebamäärasemat kui emotsioon, vahel vägagi põgusat virvendust, vahel pikemaajalist seisundit. Mõni uurija püüab valdkonna määratlusest mööda hiilida, rääkides laiemalt nii afektidest kui ka tunnetest. „Afektiteooria lugemiku” eessõnas püütakse afekti mõistet lahti seletada, viidates selle eristumisele mõistuslikust maailmanägemisest – samas ometi kinnitades, et mõistuslik ja afektiivne alge toimivad käsikäes.² Gregory Seigworth ja Melissa Gregg määratlevad kogumiku eessõnas afekti kui kehalist, mõistusega lõpuni eritlematut reaktsiooni välismaailmas toimuvale, vahepealsust, mis on nii intiimne kui ka ebaisikuline, mis märgib keha kuulumist kokkusaamiste ja muutumiste ruumi, kus intensiivsused ringlevad kehade vahel. Kehaline maailmasolu tähendab pidevat afektiivset

2 Davide Panagia kirjutab muide (raamatus „The Political Life of Sensation”) ka mõtte afektiivsest jõust, erutusest, mis meid valdab tabavalt sõnastatud mõtet või uudset, suurepärasest ideed kuuldes. Tõsi, ta kasutab mõistet *sensation*, mida ta samas eristab tajust ja defineerib üsna samamoodi kui Gregg ja Seigworth afekti.

kokkupuudet teiste asjade ja olevustega, pidevat mõjutatust, millest vaid osa kulgeb mõistuslikkuse kanaleid mööda.

Afektuuringute vaatepunktist on poststrukturealism oma lääne metafüüsika kriitikas ikka veel suure osas logosekeskne, loogiliselt arutlev, ratsionaalsel mõtlemisel põhinev mõtteviis. Muidugi mitte ainult (mõelgem Deleuze'i ja Barthes'i ülevõtmisele afektisõprade leeri). Aga kui meelde tuletada kas või Foucault' neid 1960. aastate esseid, kus ta liigub mõistusliku piirimail (nt „Keel lõpmatuseni“), siis just seal ilmneb selgesti erinevus afektiteooriate ja poststrukturealismis vahel: Foucault tundis neis esseedes huvi mõistuspärase piiride vastu. Nii sattus ta üleastumise, teistsuguse sfääri, sinna, kus liikusid Bataille ja tema sõbrad, kus juhtusid skandaalsed, keskmisele kodanikule vastuvõtmatud asjad. Afektuurijad, vastupidi, huvituvad tavalisest, mitte üleastumisest – või vahel ka tavalise ja äärmusliku ühtesulamisest, äärmusliku muutumisest argiseks.

Afektuuringud liiguvad sageli mööda emotsionaalselt eriliselt laetud valdkondi. Brian Massumi kirjutab hirmust, Sarah Ahmed õnne funktsioneerimisest lubadusena, mis juhatab meid kindlate objektide juurde ja omistab neile objektidele positiivse afektiivse väärtuse. Afekt kleepub objekti külge, kinnitab Ahmed, ja kindlustab ideede, väärtuste ja objektide vahelist seost (ATR, lk 29). Kultuuriurija Lauren Berlant määratleb oma seisukohti opositsioonis traumateooriaga, mis mõistab traumaatilist kui erandlikku sündmust, turvaliselt kulgeva argisfääri purustamist. Berlant'i arusaam argisest sisaldab endas katastroofseid jõude. „Kriis pole ajaloos või inimteadvuses erandlik, vaid protsess, mis sisaldub argises,“ leiab Berlant (raamatus „Julm optimism,“ lk 10) ja analüüsib aidsihaigete argikogemust. Berlant'i huvikeskmes pole mitte üksik esiletungiv sündmus, vaid kulgemised; tema väitel osutub erakordne lähemal vaatlusel hajusaks ja raskesti piiritletuks.

Berlant'i teine vastandumine lahutab tema käsitluse traditsioonilisest argielu-uurimisest (Lefebvre'i ja Michel de Certeau töödest). Berlant kritiseerib (marksistlike) argielu uurijate lähenemiste toetumist valdavalt kapitalismi kriitikale ja nende üleliia süstematiseeritud (strukturealismimõjulist) esitust, ta näeb oma uurimisobjekti kui kaootilist sfääri, mida mõjutavad erinevad jõud, sealhulgas kapitalism.

Berlant'i monograafia „Julm optimism“ võiks olla pealkirjastatud ka „Julmad ihalused“, sest Berlant'i „optimism“ on üsna sarnane Lacani psühhoanalüütiliste kirjutiste ihaga kui edasipürgiva jõuga (nii nagu afektuuringutes üldiselt võib leida palju paralleelsusi psühhoanalüüsiga). Berlant'i optimism ei pruugi tegelikult tunduda optimistlik (lk 2), see on põhimõtteliselt ambivalentne olek, mis võib avalduda ka kui hirm, uudishimu või ilma erilise märgistusega „tavaline olek“. Optimism Berlant'i tähenduses on jõud, mis viib iseendast väljapoole, maailma, millegi poole, mis töötab rahuldust. Optimismi afektiivne struktuur sisaldab tungi pöörduda pidevalt tagasi rahuldust töötava kujutluse poole, pidevas ootuses, et *se*/ korral suudab *sellele* asjale lähenemine aidata endal või maailmal muutuda just nimelt õigel viisil (lk 2). Optimism on julm siis, kui objekt või sündmus, mis algatab võimalikkustunde,

muudab selle saavutamise tegelikult võimatuks; või siis, kui inimene leiab end olukorras, mis on üheaegselt nii hävitav kui ka vastupandamatult meeldiv. Tegu on niisiis algse küsimusasetuse poolest psühhoanalüütilise projekti n-ö tõlkega erialaslängist väljapoole. Aga mitte ainult, Berlant'i huvi on suunatud pigem ühiskonnale kui üksikisiku sisemistele protsessidele. Optimismi juures huvitab teda ka moraalne-intiimne-majanduslik „hea elu” küsimus, inimeste kiindumus hea elu kujutlustesse, olgu siis unistusesse püsivast emotsionaalsest suhtest, huvitava ja meeldiva töökoha säilimisest, poliitiliste süsteemide, institutsioonide kindlusest – ja seda olukorras, kus tegelik elukogemus näitab hoopis vastupidist: haavatavust, ebakindlust, muutumist. Tegelikku olukorda tajutakse alati hea elu kujutluspildi kaudu. „Julm optimism” keskendub neile olukordadele, kus lõhe hea elu kujutluspildi ja tegelikkuse vahel paisub nii, et unistust heast elust on peaaegu võimatu säilitada, aga elu peab siiski edasi minema. Berlant'i järgi on see nüüdisaegse ühiskonna paratamatus: hea elu muut ei toimi enam, kestvad paarisuhted, karjääriredelil ülespoole liikumine, poliitiline ja sotsiaalne võrdsus, kõik need ideaalid mõranevad tegelikkuses igast küljest. Sellegipoolest elatakse oma elu ikkagi nende mõranevate ideaalide suhtes, julma optimismi keskkonnas.

Berlant kuulub afektiuurimise kultuurilisse suunda. Suur osa afektiuurijate tähelepanust on suunatud avalikku sfääri analüüsile, uurimiskeskmes on näiteks „avaliku intiimsuse tehnoloogiad” (*technologies of public intimacy*; ATR, lk 290). Afekt näib olevat ilmoluline nüüdisaegse, ihade tootmisele suunatud tarbimisühiskonna mõistmisel. Ühiskonna ja afekti suhete vastu tunnevad huvi paljud kirjutised: Nigel Thrift käsitab kapitalistlikku tarbimisühiskonda afektiivsete väljade seeriana (samas, lk 308), Brian Massumi osutab afekti olulisusele poliitikas ja majanduses. Massumi analüüsib muu hulgas linnugripi epideemia eelootusi ajakirjanduses ning tõdeb tabavalt: „Me elame ajajärgul, kus see, mida pole juhtunud, sobib esilehekülje uudiseks.” (Samas, lk 52.) Massumi kaardistab ajastu dünaamika, kus sündmuseks pole vaja muud kui selle võimalikkust, hirmu või ootust: see, mis pole veel juhtunud (linnugripi epideemia), kardetakse olemasolevaks. Muidugi, epideemia alguseks ei piisa ajakirjanduse tekitatud hirmumullist, aga hirmuna eksisteerib epideemia meie mõtetes afektiivse tegelikkusena (samas, 54). Afektiivne tegelikkus omakorda legitimeerib tegeliku käitumismudeli: riigid kulutavad ressursse reaktsioonina afektiivsele seisundile. „Ohuna tajutud reaalsus on nii väga reaalne, et see taju tõlgib ennast tuntavaks maailmakindluseks, isegi siis, kui jälgitavas maailmas pole sellele lisatõestust.” (Samas, 55.) Massumi arutleb afekti tähtsuse üle poliitikas ja majanduses, rõhutades seda, kuidas hirm aitab kaasa tegelikkuse kujunemisele (hirm aktsiaturu kokkukukkumise ees põhjustab aktsiate languse).

„Afektiteooria lugemik” lõpeb Kathleen Stewarti esseega. Stewarti töödega algab võib-olla juba uus pööre humanitaarteadustes; võib-olla peetakse tulevikus selle, poeetilise pöörde algusajaks aastat 2007, mil ilmus tema raamat „Ordinary Affects”. Stewart lammutab teaduse

ja poeesia vahelised piirid, tema kirjutised on nagu pikad poeemid, lummavad, isiklikud keelekuulamised, tavaliste ja ebatavaliste hetkede mõtlikud kaardistused. Muidugi, temagi ei ole esimene, stiililiselt leidub siin sarnasust Alphonso Lingise kirjutistega, paralleelsusi leidub feministide kirjutistest ja mujaltki. Rabav pole mitte sellise kirjutusviisi viljelemine, vaid sellele osaks saanud laialdane tunnustus, fakt, et niimoodi saab tänapäeval humanitaarteaduste vallas kirjutada, tippkirjastuses raamatuid avaldada, tippülikoolis töötada, konverentsidel istungeid pidada. Tahaks öelda, et hoidkem silmad lahti poeetilise pöörde osas – aga kuidagi ei näe seda kohta, kuhu poeetiline pööre saaks Eesti normatiivsel teadusmaastikul sobituda.

Afektiiivne pööre on aga rahustavalt teaduslik, siin võib teha koostööd kognitiivsete uurin-gutega, mõõta reaktsioonikiirusi ja liigitada afektitugevusi. Õnneks ka mõelda – tajude, tund-muste, aimuste, meeleolude üle, kõige selle üle, mis mõistusliku taustal, kõrval, vahest ka ees meie igapäevaseid otsuseid ja ühiskondlikku kaasolemist loovad, katkestavad, mõjutavad.